

Vsebina:

- Zgodovinski paberki iz Bohinja (1)
- Tine Jarc - sedemdesetletnik

ZGODOVINSKI PABERKI IZ BOHINJA (1)

Lani je minilo 750 let od prve omembe Bohinjske Bistrice v zgodovinskih virih.¹ Briksenski urbar iz leta **1253** omenja bistriško vas kot *Vustris* in našteva tam 13 činžnih kmetij.² Zgornja dolina se omenja še dve stoletji prej. V drugo polovico 11. stoletja datirani notici iz Altwinovnega kodeksa navajata kraja *Bochingun*³ ali *Bochingin*,⁴ kar lahko glede na širšo navedbo (enkrat kot *loco*, drugič kot *villa*) pogojno stavimo v bohinjsko Srednjo vas.⁵ Briksen je večino posesti v Bohinju dobil z eno od kraljevih darovnic še pred letom 1063,⁶ ko je že obstajala meja z gospostvom prejkone koroškega Starchanda, sina Askvina, sorodnika in odvetnika posesti leta 1044 umrle svete Heme.⁷ O stoletja blaženi in nedavno v svetost povzdignjeni Hemi je v bohinjski mitologiji dosti povedanega. Med drugim jo pogojno povezujejo tudi z raznimi čudeži in raznimi pravljicnimi bitji in ne nazadnje tudi z bolj otipljivim železarstvom. Nasploh je bohinjska mitologija zaenkrat še velika uganka in skriva v sebi staro vero, običaje in še mnogo drugega, prav gotovo veliko stvari in dogodkov tudi iz dobe pred krščanstvom. Mit ali pravljica? Kako si razlagati npr. rupne kače in gozdne škrate. Mit je

¹M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, 17.

²Urbur Bled 1253, Drž. arhiv München, Brixen – Hochstift II L 6, 1.

³O. Redlich, Acta Tirolensia, Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols, Erster Band, Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen, Innsbruck 1886, str. 76, št. 211, dat. c.1065-c.1075, Kranj. V besedilu: "... *nobilis ex genere Perchtolt nomine quoddam praedium a quibusdam Blagozont ac Prezlau personatis sibi legitime traditum in loco Bochingun vocato ecclesiis areis edificiis ...*".

⁴O. Redlich, n. d., str. 124, št. 359, dat. c.1085-1090, Kranj. V besedilu: "... *predii in villa Bochingin dicta ...*".

⁵Ker je "*villa*" v tem času v največ primerih stara vas z izrazito simboliko in cerkvijo z zelo verjetno kontinuiteto iz antike, gre morda za Srednjo vas. Velja pa pripomniti, da je v tem koncu več cerkva s svetniki, ki bi utegnili biti starejši od frankovskega sv. Martina, ki je v srednjeveški cerkveni organizaciji v mnogih primerih postal sedež župnije. Le en izrazit primer! Po imenu sodeč bi morala biti prvotna cerkev v Bitnjah posvečena sv. Vidu, a je Mariji. Za primer si vzemimo Bitnje na Sorškem polju, kjer je v še v novem veku stala cerkev sv. Vida, ki je po vsej verjetnosti še iz antike, saj Ravenat kraj imenuje Ambito. (*Am Bito* kot Vito, Vid, prim. Šembije pri Ilirski Bistrici s cerkvijo sv. Vida, cerkvi sv. Vida v Podnanosu pravijo Šembid, itd.). V krščanstvu je Marija v mnogih primerih naslednica tudi in predvsem sv. Lovrenca in sv. Vida. Za to imamo vrsto dokazov. Na Breznici pri Zirovnici so leta 1821 posvetili na novo zgrajeno cerkev Mariji, prastaro sv. Lovrenca, visoko v Rebru, pa brez pravega vzroka podrli. Na Ljubnem je cerkvenega zavetnika sv. Lovrenca popolnoma zasednila "udarjena" Marija. Na Brezjah je bila svoje dni le cerkev sv. Vida. Pozneje so ji prizidali Marijino kapelo, ki je prerasla v svetišče in baziliko. Na Preserjah (Brez/er/jah?) je župna cerkev sv. Vida, itd. Kako je Marija prišla na Bitnje? Toliko le o bitenjskem svetišču v Bohinju. Kaj pa druge cerkve? O problemu cerkva in antične kontinuitete, ne le v Bohinju, bo potrebno napisati posebno razpravo.

⁶List. 1063, september 27, an der Fischa, orig. perg. v LA Innsbruck. Darovnica kralja Henrika IV. briksenski škofiji. Blizu Bleda se navaja meja z gospostvom (kralj podarja posest le do tam), ki so ga pozneje imeli Ortenburžani kot Lipniško gospostvo – Waldenberg. Ker je bila ortenburška bohinjska enklava sestavni del tega gospostva, so obstajale tudi bohinjske meje.

⁷O Hemi, odvetniku Askvinu, njegovemu sinu Starchandu in njegovih naslednikih prim. L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250 (1935), 215ss.

postala pravljíčna Švila, enako kot resnična koroška Hema. Je izročilo, da je bohinjski okraj cerkveno spadal na primorsko stran resnično?

Bohinjci so svojo starinskost in zagonetno mitologijo raziskovali že od nekđaj. Kopanje zakladov je bil nekakšen običaj in še danes najdemo sem in tja zapisanega kakega "Schatzgräberja". Lahkovernost domačinov so izkoriščali razni raziskovalci, ki so z lopato ali z denarjem (da so jim Bohinjci še kopali) odnesli iz doline marsikateri "šac", ki je danes v kakem muzeju izven Slovenije, bodisi je izgubljen in ga beremo le v kaki bohinjski sagi ali spominih raziskovalca. Škoda bi bilo, da bi stvari, ki so še med ljudmi, potonile v pravljíce in mite ali pa se celo pozabile.

O Bohinju in bohinjski zgodovini je bilo že kar nekaj napisanega, zato bom skušal v tem sestavku priobčiti nekaj novega, morda drugačnega, ali vsaj nekaj drugačnih pogledov. Okoli leta 1980 sem si iz zapiskov c. kr. konservatorja Jakoba Žmavca⁸ izpisal nekatere zanimivosti z njegovega obiska v Bohinju, ki ga je v poznem poletju leta 1906 obiskal v eminentni družbi z arheologom in vladnim svetnikom Szombathyjem in tedaj že ostarelim "starinoslovcem" Pečnikom. Avtor v tekstu dostikrat piše, da si je Jernej Pečnik kako najdišče preprosto izmislil, še posebej, ko je bilo treba povedati, kam je dal razne stvari, ki jih je izkopal. Kjer pa so Bohinjci mislili, da se da kaj dobiti (in tega je bilo dosti), so kopali sami, tako da so najdišča polna lukenj od takšnih "Schatzgräberjev". Konservatorju Žmavcu ljudje niso nič kaj radi govorili o najdiščih in je sprva le težko prebijal zid molka. Pa je kmalu našel sogovornike, npr. Šketa, Šesta in Lazarja iz Stare Fužine (Žmavc tu rabi množinsko obliko "na Starih Fužinah"), bistriškega župnika Pibra, ki je bil prej kaplan v Srednji vasi (ta je npr. povedal, da je nekatere tam najdene predmete okoli leta 1905 odkupil radovljiški komisar baron Zois) in Berlica, župnika v Srednji vasi, ki je bil o grobiščih in drugih najdiščih zelo dobro podučen. Med opisanimi "znanci" izstopa predvsem Franc Mencinger, za katerega Žmavc piše, da "*vedno zaklade išče*". Prav od njega je Pečnik izvedel marsikatero zgodbo o zakladih in tudi za marsikatero najdišče. Žmavc zato marsikatero jamico, ki je nastala pri iskanju zakladov pripisuje Mencingerju in Pečniku. Po vsej verjetnosti je Mencingerju pri izkopavanjih na Lepencah pomagal kmet Polak iz Lepenc. Baje so Polakova mati pri trebljenju gozda nad hlevom našli sulico kar na površju, žena pa meč. Zapiski so polni podrobnosti, osebnih mnenj in tudi drugega gradiva, npr. ledinskih imen, celo zapisov o imenih, ki danes niso preveč znana. Zelo zanimiva so tudi avtorjeva samospraševanja odkod posamezna imena. Žmavc je zapisal, da je naprosil nadučitelja Rihteršiča in kaplana Stržaja, oba iz Srednje vasi, za "*... nabiranje krajepisnih imen ... Morajo se jim poslati nabiralne pole ...*". Staro in pravilno ime je Šavnica in ne Rečevnica (naštevava osebe, ki so mu to pritrdile). Žmavc se tudi sprašuje, zakaj se planina južno od cerkve sv. Duha imenuje "Planina za gradom". Navaja tudi Mencingerjeve pripovedi: "*V Bitnem je bil nekđaj po 14 dni semenj. Ker so vsakokrat koga ubili, se kraj imenuje Bitno. ... Na Lepenci je bil pred 800 leti klošter. Eno noč pa je prišla zelo velika voda in ga je odnesla. Jaz še imam roženo žlícó iz tega samostana ... Na Ajdovskem Gradcu so stanovali Ajdi. Potem pa so prišli kristjani iz Botrinja ali Vetrinja na Koroškem in so jih pregnali ...*". Zanimiva je tudi notica o "tovorilnem zvoncu", ki jo je Žmavcu povedal župnik Piber: "*... Ko so nekđaj mnogo tovorili iz Goriške v Bohinj, je edna žival imela vedno oni veliki tovorilni zvonec. Našel se je v neki stari hiši ... posestnika, ki se imenuje vulgo Kmet, sosed g. župnika ...*". Omenjeni zvonec je po Pibrovih besedah odkupil kustos Müllner. Omemb in notic kar mrgoli, tako o tovorjenju na Goriško in o stari trgovski poti čez Bačo (*Bača Pass*), o beneških trgovcih, ki so našli pot prav v vsako vas, kako so Lahi hodili na Bogatin po zaklade, o Judovskem grobu itd.

Iz marsikatero omembe moremo izluščiti kak zgodovinski drobec. Tako o nameravanem samostanu v Bohinju govori listina iz leta 1120.⁹ Pozneje viri o njem molčijo. Je blejska otoška prošnja res nastala na osnovi donacije iz leta 1120? O tovorjenju v Bohinju priča cel niz virov in dosti drobcev v lokalnem izročilu, ne nazadnje zgoraj navedeni "*tovorilni zvonec*".

⁸Mikrofilm in izpiski v arhivu avtorja.

⁹List. 1120, oktober 31, orig. perg. v HA Brixen. Kaj je darovalec nameraval zapisati s "*Cruskilach*", danes ni znano. Ker se marsikateri bohinjski toponim povezuje z log ali laz (*Cruski-lach!*), gre morda res za lokacijo na Logu (=lach) pod Lepencami, kot je pripovedoval stari Franc Mencinger (gl. v tekstu).

Da je pot skozi Bohinj prastara, ne nazadnje lahko ugotavljamo iz zgodnjesrednjeveškega popisa krajev v Carneoli znamenitega Anonymusa iz Ravenne.¹⁰ Na koncu drugega niza (*Poreston, Artara, Ranio, Rinubio, Benela, Cliena*¹¹) je kraj Artara, ki ga vidim na mestu današnje Jereke.¹² Dosti pripovedi temelji na ljudski etimologiji (gl. opombo št. 5 o Bitnjah) in na pravljičah, porojenih iz ljudskega razumevanja stvarnosti (npr. o Lahih na Bogatinu).

Meje briksenskega blejskega gospostva v Bohinju so znane.¹³ Kar ostane med Bledom in Loko, je ozemlje ortenburškega deželskega sodišča. Glede na podelitve je gotovo, da je bilo bohinjsko ozemlje razdeljeno še preden je briksenski škof Albuin (natanko pred tisoč leti) dobil prvo kraljevo darilo.¹⁴ Ni povsem jasno, v katero leto lahko umestimo ortenburški prejemek posesti v Bohinju.¹⁵ Okoli leta 1102 ali celo nekaj prej, ko je Majnhard Ortenburški, kasneje z vzdevkom Črnograjski, z daritvijo, še najbolj gotovo pa z ženino doto,¹⁶ prejel nekdanjo posest svojega tasta Starchanda.¹⁷ Gre za ozemlje kasnejšega lipniškega gospostva Waldenberg, ki je vključevalo tudi bohinjsko enklavo. V zadnji petini 12. stoletja je bilo ozemlje del posesti Ortenburžana Henrika II. z Wartenberga¹⁸ in je po njegovi smrti pripadlo veji njegovega brata Otona, ki je utemeljitelj enotne ortenburške linije.¹⁹

Po izumrtju Ortenburžanov leta 1418, je Bohinj z ostalimi zapadlimi posestmi pripadel Celjskim, po izumrtju Celjanov leta 1456 pa cesarju. Kako naj v tem časovnem okviru opredelimo očitne koseške kmetije, če se niti v izhodiščih, ali so kosezi prvotno slovansko plemstvo, slovanski svobodnjaki, predslovanski posestniki ali kaj drugega, ne moremo zediniti? Vsekakor so bohinjski kosezi tudi zaradi svoje odmaknjenosti dragoceno dejstvo in s tem zanimiv predmet za podrobnejšo analizo nekoč v prihodnosti. Še več o Bohinju lahko razberemo iz ohranjenega briksenskega gradiva. Ohranjeni blejski urbarji, kodeksi, listine in vzporedno gradivo so izziv za raziskovalce v jubilejnem letu za Bled in blejsko gospostvo škofov iz tirolskega Briksna.

Stane Adam

¹⁰ Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 81.

¹¹ Pri Ravenatu navadno navajajo razpravo J. Šašla, *Alpes Iuliana*, obj. v AV XXI-XXII, Ljubljana 1970-1971, 33ss, ki pa identificira le Carnium za Kranj.

¹² V Žmavčevih zapiskih je mdr. tudi notica, da se s Pečnikom strinjata, da je edina zanimiva prazgodovinska naselbina v bohinjski dolini prav Jereka. F. Bezljaj izvaja ime iz "srednjelatinskega apelativa *garrica*, kar pomeni s hrastovim grmičevjem porasel teren" (Jezik in slovstvo X, 1965, 224).

¹³ Peter Ribnikar, *Blejske podložniške prisega*, Ljubljana 1976, 8-9 (zemljevid ozemlja deželskega sodišča Bled, risal Pavle Miklič).

¹⁴ List. 1004, april 10, actum Tridentum (=Trento/Trient), orig. perg. v AS Bolzano. Prim. LL 1/1 (2002) in še neobjavljeno razpravo Petra Štiha o prvi omembi Bleda v pisanih virih (v tisku za zbornik Občine Bled ob 1000-letnici prve omembe kraja).

¹⁵ Vsekakor pred leto 1063, ko se omenja meja proti kasnejšemu gospostvu Waldenberg, gl. op. 6. Glede na Hemino izročilo lahko letnico pomaknemo pred leto 1043 ali 1044, ko je umrla, saj glede na Hemino izročilo v Bohinju gre za njen rod. Briksen je torej dobil bohinjsko posest med 1004 in 1043/4. V tem času so bile tudi izdane največje in najbogatejše darovnice. Morda je bila bohinjska posest odmerjena po darovnici kralja Henrika II., dat. 1011, maj 22, izdani v Regensburgu za "*regalesque mansos XXX in pago Creina in comitatu Odalrici sitos*" (orig. perg. v AS Bolzano).

¹⁶ Majnhard Ortenburški ima tedaj s svojo "šumberško" ženo že mladoletnega otroka. Poroka in prenos posesti oz. dote bi se utegnil zgoditi nekaj prej. Majnhardova starša sta okoli leta 1070 sklenila poročno pogodbo. Kdaj se je rodil Majnhard, ni znano. Prim. GZR 2.

¹⁷ Ljudevit Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, Rad JAZU 250 (1935), 215ss, (rodovnik na koncu razprave).

¹⁸ Grad Waldenberg je bil zgrajen na koncu 12. stoletja, nekje med 1192 in 1201. Pred tem je gospostvo imelo upravo na gradu Wartenberg pri Kranju, ki je stal vsaj desetletje prej. Kje je bila uprava gospostva prej, iz virov ne moremo sklepati (po DZR 2).

¹⁹ Prim. DZR 2.

Kratice:

ARS Ce – Arhiv Republike Slovenije, Listine grofov Celjskih; AS – Archivio di Stato Bolzano (Staatsarchiv Bozen); AV – Arheološki vestnik; DZR 2 – S. Adam, Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku, 2. zv., Zgodnji Ortenburžani in Radovljica; HA – Hochstiftsarchiv Brixen; JAZU – Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti (v Zagrebu); LA Innsbruck – Tiroler Landesarchiv Innsbruck; LL – Linhartovi listi.

TINE JARC - SEDEMDESETLETNIK

Letošnje leto praznuje okrogli življenjski jubilej Valentin Jarc. Tine, kot ga kličemo prijatelji, je po osnovni izobrazbi strojnik najvišjega razreda in mu je šele odhod v pokoj omogočil doslednejše ukvarjanje z zgodovino. Le-ta mu je bila vse življenje izredno pri srcu, a mu poklicna kariera ni dajala toliko prostega časa, da bi se ji dostojno posvetil. Šele pred desetletjem se je skoraj popolnoma predal zgodovinskim raziskovanjem. Clio ga je vodila po skrivnostnih poteh, kjer je pogosto kot gams na melu oral prve brazde ali iskal novih poti. Mnogokrat se nismo strinjali z njim in mnogokrat se on ni strinjal z nami. Njegova vztrajnost pri delu, nove metode, ki jih je vpeljal in prvi pričel uporabljati pri zgodovinskih analizah, predvsem pa le njemu lastna požrtvovalnost, so nam do zdaj dale dve zajetni knjigi kot dragocen prispevek h krajevni zgodovini. Zbral in zapisal je dosti ljudskega izročila in drugih pričevanj. Njegova tehnična izobrazba mu je pomagala pri razreševanju in analizah problemov razvoja železarstva in fužinarstva, njegova ljubezen do narave in stokrat prehojene steze pa so bile podlaga njegovi drugi knjigi. Kot sam pravi, jih načrtuje še več. Pustimo se presenetiti. Kolikor ga poznam, mu lahko verjamem.

Tine, da bi se še dostikrat srečevala na takšnih in drugačnih poteh. Sam in v imenu tvojih prijateljev ti želim predvsem dobrega zdravja in bistrega duha. *Ad multos annos!*

Stane Adam

Bibliografija Tineta Jarca (kronološki povzetek iz baze podatkov COBIB.SI pripravil J. S.):

1. Valentin Jarc, Na obstoječem papirnem stroju v papirnici Količevo izvršite raziskave in meritve, diplomska naloga, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1960.
2. Valentin Jarc, Koncept in raziskava integriranega obdelovalnega sistema za proizvodnjo plastičnih smučí, magistrsko delo, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1975.
3. Valentin Jarc, Koncept in izdelava integriranega obdelovalnega sistema za izdelavo plastičnih PU smučí, Končno poročilo o rezultatih raziskav, RSS, Begunje na Gorenjskem 1975.
4. Več avtorjev, Uvajanje specializiranega INDOK centra za strojništvo, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1978.
5. Več avtorjev, Izdelava in preskus modela INDOK centra za transport, raziskovalna naloga, Visoka šola za organizacijo dela, Kranj 1979.
6. Anton Stušek in Valentin Jarc, Izmenična hidravlika, 1. del – Študija o stanju tehnike in področjih uporabe, RSS, Ljubljana 1981.
7. Več avtorjev, Znanstveno in tehnično informiranje v Sloveniji, Poslovna skupnost za znanstveno in tehnično informiranje, Ljubljana 1985.
8. Valentin Jarc, Znanstveno tehnična informatika, Informacijski center, Ljubljana 1985.
9. Valentin Jarc in Anton Stušek, Delovanje specializiranega INDOK centra za strojništvo v letu 1985, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1985.
10. Več avtorjev, Program razvoja skupnih osnov znanstvenega in tehničnega informiranja (ZTI), Poročilo o delu v letu 1986, Poslovna skupnost za znanstveno in tehnično informiranje, Ljubljana 1986.
11. Več avtorjev, Program razvoja skupnih osnov znanstvenega in tehničnega informiranja (ZTI), Poročilo o delu v letu 1987, Poslovna skupnost za znanstveno in tehnično informiranje, Ljubljana 1987.
12. Več avtorjev, Program razvoja skupnih osnov znanstvenega in tehničnega informiranja (ZTI), Poročilo o delu v letu 1988, Poslovna skupnost za znanstveno in tehnično informiranje, Ljubljana 1988.
13. Več avtorjev, Program razvoja skupnih osnov znanstvenega in tehničnega informiranja (ZTI), Poročilo 1990, Poslovna skupnost za znanstveno in tehnično informiranje, Ljubljana 1990.
14. Valentin Jarc, Integrirani informacijski sistem SOCRATES – Integrated information system SOCRATES, v: Strojniški vestnik, št. 7/9, julij – september 1992, str. 181-192.
15. Valentin Jarc, Milan Pirjavec in Iztok Skulj, Pojmi in poimenovanja na področju strojništva 1993, I. del – Pojmovnik, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1993.
16. Valentin Jarc, Pojmi in poimenovanja na področju strojništva 1993, II. del – Tezaver, Fakulteta za strojništvo, Ljubljana 1993.
17. Valentin Jarc, Srednjeveške poti in železarstvo na visoki Gorenjski, samozaložba, Radovljica 1999.
18. Valentin Jarc, Starodavne poti pod Karavankami, v: Radovljiški zbornik 2000, str. 80-97.
19. Valentin Jarc, Sistem obveščanja s kresovi, v: Jeseniški zbornik 8 (2000), str. 37-52.
20. Valentin Jarc, Starodavne poti pod Karavankami, samozaložba, Bled, Radovljica, Žirovnica 2004.
21. Valentin Jarc, Ledinska imena pod Stolom, Begunjščico in Dobrčo, separat iz knjige Starodavne poti pod Karavankami, samozaložba, Bled, Radovljica, Žirovnica 2004.